SJIF Impact Factor - 5.07

E- ISSN 2582-5429

AKSHARA

Multidisciplinary Research Journal

Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal

August 2022 Special Issue 06 Volume II (C)

Department of Humanities Organises One Day National Conference

Azadi Ka Amrit Mahotsava : A Glimpse

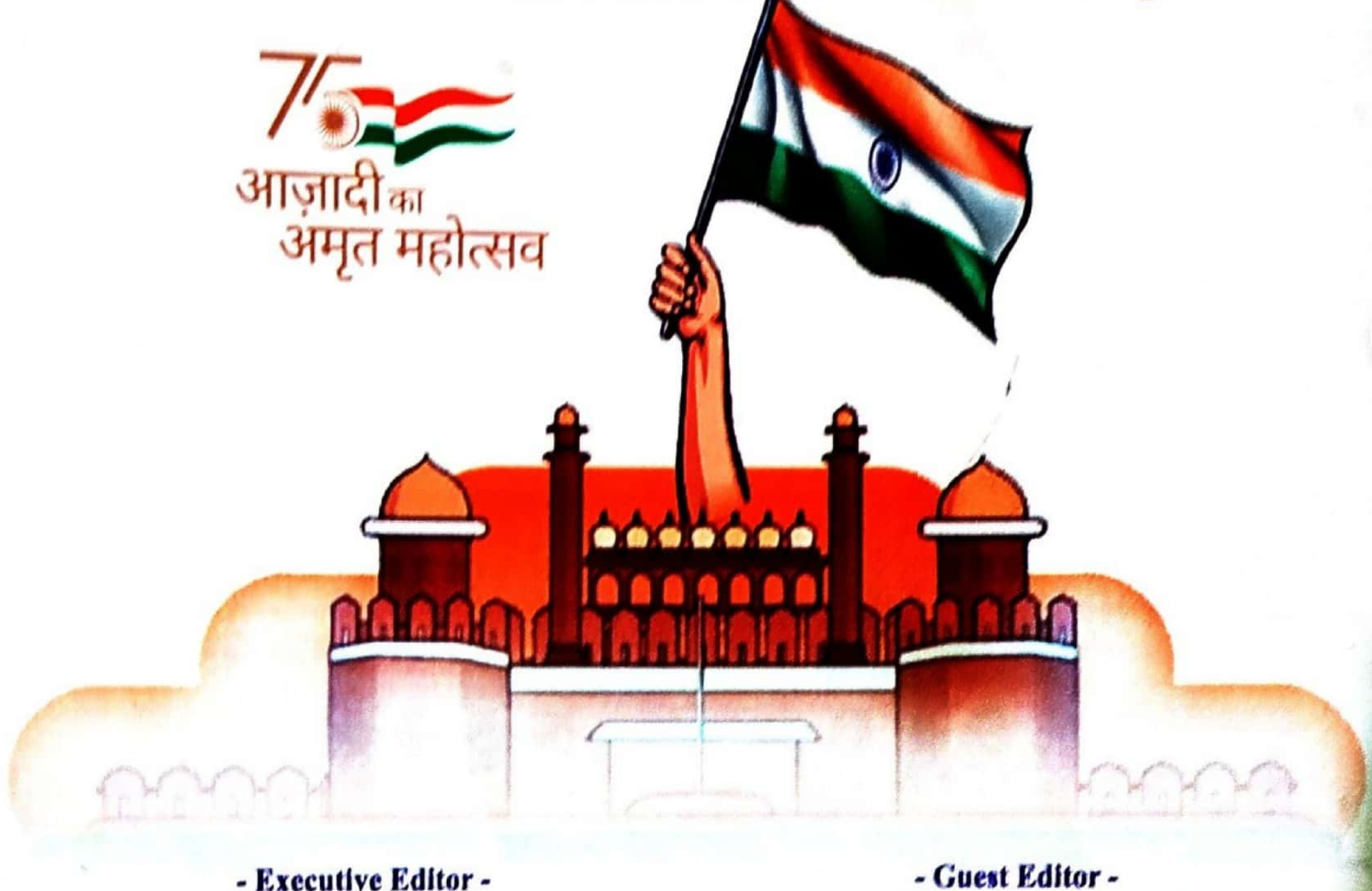

- Executive Editor -

Prof.Dr. A.D. Goswami

Vice-Principal & Head Department of Business Economics
Bhusawal Arts, Science & P. O. Nahata
Commerce College, Bhusawal.

- Guest Editor -

Dr. Mrs. Minakshi V. Waykole

Principal,
Bhusawal Arts, Science & P. O. Nahata
Commerce College, Bhusawal.

- Associate Editor -

Dr. Prafull Ingole
Head Department of History

Mr. S. K. Rathod
Head of Department Psychology

Dr. Manoj Patil
Department of Hindi

Bhusawal Arts, Science & P. O. Nahata Commerce College, Bhusawal.

Scanned with CamScanner

E- ISSN 2582-5429
Akshara Multidisciplinary Research Journal
Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal
SJIF Impact- 5.67
August 2022 Special Issue 06 Volume II (C)

24	पुणे जिल्ह्यातील तृतीयपंथी व्यक्तींचे आध्यात्मिक बुद्धिमत्ता व व्यक्तिमत्व यातील सहसंबंधांचा अभ्यास	प्रा. त्रिशिला साळवे प्रा.सुनिल पराशराम पाटील	93
25	ठाणे जिल्ह्यातील आदिवासींची लोकनृत्य आणि त्यांचे लोकसंगीत	प्रा.संदीप चपटे	96
26	भारतीय बँक व्यवसायाची स्वतंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळातील प्रगती	प्रा.सविता प्रशांत पाटील	100
27	स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतीय अर्थव्यवस्थेत शेती क्षेत्राची बदलती भूमिका	शितल तुकाराम सोनवणे	103
28	भारतीय अर्थव्यवस्थेतील रचनात्मक बदल	प्रा.डॉ. श्रावण बाबुलाल तडवी	106
29	Condition of Dalit Women in India: A Study of Bama's Karukku	Mr.Pandit Jamanrao Bharud	109
30	समाजातील संत साहित्याचे योगदान	प्रा.वंदना रमेश महाजन	112
31	भारताच्या स्वातंत्र्योत्तर काळातील महात्मा गांधींच्या विचारांची प्रासंगिकता	श्रीपाद सतीश वाणी	114
32	महाराष्ट्रातील संतांची सामाजिक कामगिरी	प्रा.अरुण दामू मोरे	116
33	Unsung Warriors of Indian Freedom Struggle and Literature: Bugganbai alias Sugra Begum-a Gandhi Woman	Bharat Sonar	119
34	दलित जीवन की चेतनात्मक अभिव्यक्ति – 'सूअरदान	प्रा. डॉ. कल्पना पाटील	124
35	Sarojini Naidu's Love Affair with India as a Poet-Patriot	Pratibha M. Galwade	127
36	स्वातंत्र्योत्तर हिंदी महिला रचनाकारों की कहानियों में बदलते सामाजिक मूल्य	प्रा. डॉ. सुनीता नारायणराव कावळे	129
37	भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यात क्रांतीकारी स्त्रियांचा सहभाग	प्रा. इंदिरा अशोक लोखंडे	132
38	Problem of Cultural Identity in the novel 'We Need New Names' by NoViolet Bulawayo and Indian Freedom Struggle.	Prof. D. N. Patil	135
39	The present existence of Democratic Socialism	Dr. Rajendra S. Nadekar	138
40	सिंदखेड राजे लखुजी जाधव घराण्याची पुर्व पिठीका	प्रा. पार्वती सुंदऱ्या पाडवी प्रा. डॉ. सुनिल चंद्रकांत अमृतकर	147

Scanned with CamScanner

E- ISSN 2582-5429
Akshara Multidisciplinary Research Journal
Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal
AMRJ
August 2022 Special Issue 06 Volume II (C) SJIF Impact- 5.67

26

भारतीय बँक व्यवसायाची स्वतंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळातील प्रगती

प्रा.सविता प्रशांत पाटील
सहाय्यक प्राध्यापक (अर्थशास्त्र विभाग)
अण्णासाहेब जी. डी. बेंडाळे, महिला महाविद्यालय, जळगाव

प्रस्तावना : -

जगातील सर्वच राष्ट्रात सध्या बँकिंग व्यवसाय अस्तीत्वात आहे. आर्थिक दृष्ट्या विकसित तसेच विकसनशील भांडवलशाही अशा कोणत्याही अर्थव्यवस्थेचा बँकिंग व्यवसाय हा अविभाज्य घटक असल्याचे दिसून येते. बँका तर आधुनिक काळात देशाच्या आर्थिक विकासात अत्यंत महत्वाची भूमिका पार पडताना दिसून येतात. बँकिंग नावाची संस्था फार जुनी आहे. या संदर्भात आपल्याला असे म्हणता येईल की, पैशाचा वापर जेव्हा सुरू झाला. त्याच वेळी उधार उसनवारीचा व्यवहाराच्या स्वरुपात बँकिंग व्यवसायाची बीजे रोवली गेली. अलीकडच्या काळात बँकिंग क्षेत्रात सातत्याने अनेक महत्वपूर्ण बदल घडत आहेत. बँकिंग क्षेत्र प्रत्येक देशाच्या विकासात महत्वपूर्ण भूमिका पार पाडत आहे.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत संशोधनाचा विषय 'भारतीय बँक व्यवसायाची स्वतंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळातील प्रगती' हा असून संशोधन विषयाची माहिती गोळा करण्यासाठी, द्वितीय स्त्रोताचा वापर केला असून त्यासाठी संदर्भ ग्रंथ मासिके, वर्तमान पत्रे, सांकेतिक स्थळ, इ. संशोधनासाठी उपयोग केलेला आहे.

संशोधांनाची उद्दिष्ट्ये :-

१) बँक व्यवसायची संकल्पना अभ्यासणे .
२) बँक व्यवसायाच्या रचनेचा अभ्यास करणे.
३) भारतीय बँक व्यवसायाची स्वतंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळातील प्रगती अभ्यासणे.

संशोधनाचे महत्व :- जगातील कोणत्याही देशाच्या प्रगतीत बँकांचा महत्वाचा हिस्सा असतो. मानवाच्या शरीरात सर्वच रक्तवाहिन्यांना जितके महत्व असते. तेवढेच महत्व सद्य स्थितीत अर्थव्यवस्थेत बँकांना प्राप्त झाले आहे. जगातील विभिन्न राष्ट्रांमध्ये आधुनिक बँकांचा विकास झालेला दिसून येतो. त्या दृष्टीकोणातून भारतीय बँक व्यवसायाची स्वतंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळातील प्रगती कशी झाली याचा शोध घेणे हा संशोधांनाचा उद्देश आहे.

बँक व्यवसायाचे सरूप : - बँक व्यवसायचे स्वरूप सतत बदलत असल्याने बँक या शब्धाची नेमकी व्याख्या करणे कठीण आहे. बँक या शब्धाच्या काही व्याख्या पुढील प्रमाणे – डॉ. एच एल हार्ट यांच्या मते ,"जी व्यक्ति किंवा संस्था आपल्या दैनंदिन व्यवहारात ज्यांच्याकडून आणि ज्यांच्या करिता चालू ठेव खात्यावर पैसे स्वीकारते आणि त्यांनी काढलेल्या आदेशानुसार पैसे देते त्या व्यक्तीस किंवा संस्थेस बँक असे म्हणतात.

प्रा.सेअर्स यांच्या मते,'व्यक्तीच्या किंवा संस्थेच्या कर्जाचा उपयोग आपण आपले देण्याघेण्याचे व्यवहार करण्यासाठी मान्य करतो ती व्यक्ती किंवा संस्था म्हणजे एक बँक होय.

भारतीय बँकिंग कंपनी कायदा-१९४९अन्वये- बँक व्यवसाय म्हणजे 'मागणी करताच क्षणी परत करण्याच्या अटीवर स्वीकारलेल्या ठेवीतून ग्राहकांना धनादेश, ड्रॉप, ऑर्डर व अन्य मार्गाने पैसे काढण्याची परवानगी देणे व ठेवीचा पैसा कर्जाने देण्यासाठी किंवा गुंतवणूक करण्यासाठी वापरणे होय.

बँकिंगची उत्क्रांती सुमारे दोन हजार वर्षांपूर्वी बॅबिलोन आणि इजिप्तमध्ये बँकिंग व्यवसाय अस्तित्वात होता. त्या काळात देवळांचा उपयोग बँकिंग व्यवसायाचे ठिकाण म्हणून केला जाईल आणि पुजारी बँक म्हणून कार्य करीत. ग्रीस आणि इटलीमध्ये देखील प्रथम देवळातच बँकिंग व्यवसाय सुरू झाला. रोममधील बँक ऑफ व्हेनिस ११७०ही जगातली पहिली सार्वजनिक बँक समजली जाते. जगाला बँकिंग व्यवसाय देण्याचे श्रेय इंग्लंडला आहे. १६९४ मध्ये 'बँक ऑफ इंडियाची' स्थापना झाली.

भारतीय बँक व्यवसायाची उत्क्रांती व प्रगती

स्वातंत्र्यपूर्व प्रगती - १९६६ तर अलेक्झांडर अँड कंपनीने कलकत्त्याला बँक ऑफ हिंदुस्तान नावाची भारतातील पहिली बँक स्थापन केली. या बँकेने सुमारे वीस वर्षे काम केले.१८०६ मध्ये पहिल्या 'प्रेसिडेन्सी बँकेची 'बँक ऑफ कलकत्ता' म्हणून स्थापना झाली

Scanned with CamScanner

E- ISSN 2582-5429
Akshara Multidisciplinary Research Journal
Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal
August 2022 Special Issue 06 Volume II (C) SJIF Impact- 5.67

होती. १८०९ मध्ये तिला सनद मिळून तिचे रूपांतर 'प्रेसिडेन्सी बँक ऑफ बंगाल'मध्ये झाले. बँक ऑफ बंगालला १८२३ मध्ये नोटा छापण्याचा अधिकार देण्यात आला. १८३९ मध्ये शाखा उघडण्याची अनुमती देण्यात आली.१८६५ अलाहाबाद बँक अलायन्स बँक ऑफ शिमला इत्यादींची स्थापना१८८१ अवध कमर्शियल बँक या भारतीयांनी मर्यादित जबाबदारीच्या तत्वावर स्थापन केली.

१८९४ संपूर्ण भारतीय मालकीची पहिली बँक शाखा हरिकिशन यांच्या अथक प्रयत्नांमुळे 'पंजाब नॅशनल बँकेची' स्थापना त्यानंतर १९०६ ते १९१३ या कालावधीत एकूण ९८ बँका स्थापन झालेल्या 'बँक ऑफ इंडिया, सेंट्रल बँक ऑफ इंडिया, बँक ऑफ बडोदा, इत्यादी बँकिंगची तत्वे न पडल्यामुळे १९१३ ते १७ दरम्यान ८७ बँका बुडाल्या. १९२१ मध्ये तिन्ही 'प्रेसिडेन्सी बँका' एकत्रित करून बँकेची स्थापना करण्यात आली ते खाजगी असून ब्रिटिश सरकारसाठी बँक म्हणून कार्य करीत होती. १एप्रिल १९३५ ला कायदा १९३४ द्वारे रिझर्व बँक ऑफ इंडियाची स्थापना करण्यात आली.

स्वातंत्र्योत्तर प्रगती

१९४८ च्या आर.बी.आय.च्या कायद्यानुसार १ जानेवारी १९४९ रोजी 'आरोग्याचे राष्ट्रीयीकरण' कार्यान्वित झाले. भारतात बँक बुडीचे प्रमाण खूप असल्याने व्यापारी बँकांच्या कार्यपद्धतीवर कायदेशीर नियंत्रण आणण्यासाठी भारतीय संसदेने १७ फेब्रुवारी १९४९ रोजी बँकिंग विनियमन कायदा १९४९ संमत करून तो १६ मार्च १९४९ पासून कार्यवाहीत झाला.१९४९ च्या कायद्यानुसार RBI ला पुढील महत्त्वाचे अधिकार प्राप्त झाले.

१) बँकेचीस्थापनाकरणे.
२) आर.बी.आय व्यापारी बँकांचे हिशोब तपासू शकते.
३) आर.बी.आय व्याजदर किती असावा.
४) कर्ज कोणत्या कारणा करिता व किती द्यावी.या संबंधी बँकांना सूचना देऊ शकेल.

१९६१च्या नुसार आर.बी.आयला सरकारच्या संमतीने बँकांचे सक्तीने विलीनीकरण करण्याचा हक्क मिळाला. १ जुलै १९५५च्या कायद्यानुसार १९५५सरकारने इंपीरियल बँकेला ताब्यात घेऊन तिचे रूपांतर 'स्टेट बँक ऑफ इंडिया' मध्ये करण्यात आले.१९५९ च्या कायद्यानुसार आठ संस्थानिकांच्या बँक एस.बी.आयने आपल्या ताब्यात घेतल्या. त्यांना एस.बी.आय बँक ओळखण्यात येतात.१९६३मध्ये एस.बी.आयच्या सहयोगी बँकांपैकी 'बँक ऑफ बिकानेर' बँक ऑफ जयपूर, या दोन बँकांचे विलीनीकरण करण्यात स्टेट बँक ऑफ बिकानेर अँड जयपुर स्थापन करण्यात आली. १९जुलै १९६९या दिवशी १४ खासगी बँकांचे राष्ट्रीयीकरण करण्यात आले.१५एप्रिल १९८०ला सहा बँकांचे राष्ट्रीयीकरण करण्यात आले.

१९५१ ते १९७१ या काळात व्यापारी बँकांची संख्या ४३० वरून ७१ पर्यंत घटली. ठेवीदारांच्या हिताचे संरक्षण होऊन त्यांना आर्थिक लाभ मिळाला.१९७५मध्ये आर्थिक दृष्ट्या मागासलेल्या वर्गाला बँकिंग सेवा सुविधा मिळाव्यात. यासाठी विभागीय ग्रामीण बँकेची स्थापना करण्यात आली. भारतात शाखा विस्ताराच्या दृष्टीने ओरिसा, आसाम, मणिपूर, मेघालय, नागालँड, राजस्थान, त्रिपुरा, उत्तर प्रदेश, पश्चिम बंगाल, या भागात अग्रणी बँकांचे कार्य, उल्लेखनीय असून प्रगतीपथावर आहे. विकास बँकांना देशाच्या आर्थिक विकासाचे इंजिन मानले जाते. या बँका उद्योगांना कर्ज पुरवठा मार्गदर्शन करण्याचे कार्य करतात. भारतात अधिग्रहण करण्यात विकास बँकांचा वित्तपुरवठा महत्त्वाचा आहे.

अलीकडच्या काळातील बँकिंग क्षेत्राचा विकास अलीकडे १३ ऑगस्ट २००८ पासून स्टेट बँक ऑफ महाराष्ट्राचे व २६ ऑगस्ट २०१० पासून स्टेट बँक ऑफ इंदोरचे विलीनीकरण स्टेट बँकेत करण्यात आले.२०१९ मध्ये 'बँक ऑफ बडोदा, विजया बँक आणि देना बँकेचे विलीनीकरण करण्यात आले.१ एप्रिल२०२० ला आणखी सहा बँकांना जसे की, सिंडिकेट बँक, ओरिएंटल बँक ऑफ कॉमर्स, युनायटेड बँक ऑफ इंडिया, अलाहाबाद बँक कॉर्पोरेशन, बँक कॅनरा बँक, पंजाब नॅशनल बँक व युनियन बँक ऑफ इंडिया करण्यात आले, वर्तमान परिस्थिती भारतात १२राष्ट्रीयकृत बँका आहेत.

आर्थिक संकटाच्या काही ठसठशीत परिणामांना न जुमानता भारतीय बँकांनी हा धक्का सहन केला आणि संकटा नंतरच्या काळात स्थिर आणि स्थिर राहिल्या. भारतीय बँका आता वाढ, नफा आणि कर्ज, दोष, गुणोत्तर, यासारख्या मॅट्रिक्सवर या क्षेत्रातील बँकांची अनुकूलपणेतुलना करतात. सर्वसाधारणपणे बँकांचा नाविन्य वाढ आणि तथापि बँकिंग विकासाची ही प्रक्रिया बँकिंग सेवांचा विस्तार याद्वारे आर्थिक समावेशाची मोठी गरज पूर्ण करण्यासाठी पुढे नेणे आवश्यक आहे.

२०१०-११ दरम्यान, बँकांना त्यांचा नफा आणि मालमत्तेची गुणवत्ता सुधारण्यात यश आले. तणावचाचणी नुसार बँकिंग क्षेत्र तरलता आणि व्याजदराच्या त्यासाठी वाजवीपणे लवचिक राहिले. तरीही रियल इस्टेट, पायाभूत सुविधा ,यासारख्या क्षेत्रातील

Scanned with CamScanner

E- ISSN 2582-5429
Akshara Multidisciplinary Research Journal
Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal
August 2022 Special Issue 06 Volume II (C) SJIF Impact- 5.67

कर्ज मधील असमान वाढीशी संबंधित बँकिंग क्षेत्राच्या स्थिरतेबद्दल चिंता व्यक्त केली जात होती. एन.बी.एफ.सी आणि किरकोळ विभाग सतत मालमत्ता उत्तरदायित्व, विसंगता,उच्च तरतुदीची आवश्यकता आणि मालमत्तेच्या वाढीसाठी, वाढीच्या निधीसाठी अल्पमुदतीच्या कर्जावर अवलंबून राहणे.

सरकारने बँकिंग क्षेत्रात गेल्या सहा सात वर्षात ज्या काही सुधारणा केल्या आहेत आणि बँकिंग क्षेत्राला सर्व प्रकारे साहाय्य केले आहे. बँकिंग क्षेत्रात सुधारणा करण्यासाठी भारत सरकार आर.बी.आय. वित्त मंत्रालयाने उल्लेखनीय प्रयत्न केले आहेत. त्यात २०१४ पूर्वी ज्या काही समस्या होत्या. जी आव्हाने होती. त्या सर्वांवर मात करण्याचे मार्ग टप्प्याटप्याने शोधले आहेत. समस्या सोडविली. बँकांचे पुर्नभांडवली केले. IBC सारख्या सुधारणा आणल्या. अनेक कायद्यांमध्ये सुधारणा, कर्जवसुली न्यायाधिकरण मजबूत केले. कोरोनाच्या काळात देशात एक समर्पित 'स्ट्रेस्डअॅसेट मॅनेजमेंट व्हर्टीकल देखील तयार करण्यात आले. बँका अधिक सक्षम होताना दिसून येत आहे. बाजारात कार्यरत असलेल्या अनेक आघाडीच्या बँकांनी बदलेले नियम जसे CRR. व्याजदर विशेष ऑफरचा वापर केला आहे. शून्य शिल्लक मध्ये खाते उघडणे, भारतीय बँकिंग प्रणाली पूर्णपणे नवीन स्तरावर काम करत आहे. त्यामुळे बँकिंग व्यवस्थेची क्षमता वाढण्यास मदत होईल. बँका आज नॉन बँकिंग क्षेत्रात सुद्धा प्रवेश करतआहेत. विमा क्षेत्रात बँकांना प्रचंड संधी आहे. नॅशनल अॅसेट रिस्ट्रक्शन कंपनीची स्थापना आणि तीस हजार कोटी रुपयांपेक्षा जास्त मूल्याच्या सरकारी हमी सह अशा प्रकारच्या सुमारे दोन लाख कोटी रुपये मूल्याला मालमत्तेची प्रकरणं येत्या काळात मार्गी लागतील. अशी अपेक्षा आहे. आज बँकांकडे भांडवलाचा मोठा आणि भक्कम आधार निर्माण झाला आहे. सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांच्या एन.पी.एचे आजचे प्रमाण हे गेल्या पाच वर्षातील सर्वात कमी आहे.आंतरराष्ट्रीय संस्था देखील भारताला बँकींग क्षेत्राकडे सकारात्मकतेने पाहात आहेत.

संधी : अलीकडच्या इंटर बँकिंग चा विस्तार सर्वत्र होत आहे. इंटरनेट बँकिंग हे स्पष्टआहे की, ऑनलाइन फायनान्स वाढेल आणि डेटा वेअर हाऊस डेटा मायनिंग तंत्रज्ञानाच्या आधारे बँकिंग सेवा, शेअर ट्रेडिंग कर्जे, अशा उत्पादनाच्या ऑफरिंग मध्ये वाढ होईल. ग्राहकांना वस्तू गृहनिर्माण वाहन इत्यादी संदर्भात वित्तपुरवठा करण्याच्या संदर्भात एक महत्वपूर्ण ध्येय बनले आहेत. त्याद्वारे ग्राहकांना किरकोळ कर्जे मुळे जोखीम दूर करण्यात आणि चांगल्या वसुली बँकेचे उत्पन्न वाढण्यास मदत झाली आहे.विविध चॅनल ऑफर करणे. बँका त्यांच्या बँकिंग आणि सेवांमध्ये प्रवेश करण्यासाठी अनेक चैनल देऊ शकतात. जसे ए.टी.एम. स्थानिक शाखा, टेलिफोन, मोबाईल, बँकिंग, व्हिडिओ बँकिंग व्यवसाय, चांगल्या ग्राहक सेवा, कोणत्याही बँकेचा व्यवसाय वाढण्यासाठी सर्वोत्तम ब्रँड ॲम्बेसिडर असतात, ग्राहका सोबतची प्रत्येक गुंतवणूक ग्राहकाचा बँकेवर विश्वास वाढण्याची संधी असते.

भारतीय बँकिंग क्षेत्रात भविष्यात इतर काही संधी आहेत. नवीन व्यवसाय आणि नवीन बाजारपेठांमध्ये प्रवेश करणे, काम करण्याचे नवीन मार्ग विकसित करणे, कार्यक्षमता सुधारणे, उच्चस्तरीय ग्राहक सेवा प्रदान करणे.

सारांश: आज बँकिंग उद्योगाची भूमिका एक अग्रगण्य आणि मुख्यता सेवा क्षेत्र म्हणून खूप महत्त्वाची आहे.११० कोटींहून अधिक लोकसंख्या असलेली भारत ही जगातील सर्वात मोठी अर्थव्यवस्था आहे. आज भारतात सेवाक्षेत्र जी.डी.पी.मध्ये निम्मे योगदान देत आहेआणि बँकिंग हे भारतातील सर्वात लोकप्रिय सेवा शेत्र आहे. आज भारतीय बँकिंग क्षेत्रामध्ये उत्साह आणि संधी समान भावना आहे. जी भारतीय अर्थव्यवस्थेचा पुरावा आहे. जागतिक बाजारपेठेतील घडामोडी बँकिंग क्षेत्रात अनेक संधी देतात. आज आपल्याकडे सार्वजनिक क्षेत्रातील बँका, परदेशी बँका, खाजगी क्षेत्रातील बँका, जुन्या आणि नव्या पिढीच्याप्रादेशिक ग्रामीण बँका, या रिझर्व बँकेच्या फाउंटेन हेड म्हणून सहकारी बँकांच्या वर्गासह एक चांगली विकसित बँक प्रणाली आहे. भारतात बँकिंग उद्योगाचे वैविध्य इतके विलक्षण आहे की जगात कोठेही बेकिंगच्या इतिहासात त्याची समानता नाही. बहुतेक उदयन अमुक बाजारपेठांमध्ये एकूण वित्तीय क्षेत्रातील मालमत्तेच्या ८०% पेक्षा जास्त बँकांच्या मालमत्ता यांचा समावेश होतो तर विकसित अर्थव्यवस्थांमध्ये ही आकडेवारी लक्षणीयरित्या कमी आहे. बँकिंग उद्योगातील आणखी एक फरक म्हणजे बँकिंग ऑपरेशनचे आंतरराष्ट्रीयकरण एकूण बँक मालमत्तेच्या टक्केवारीचा विचार करता. परदेशी मालकीच्या बँकांचा हिस्सा खूपच कमी आहे. बँकिंग क्षेत्रात नाही काही दशकांमध्ये अनेक महत्त्वपूर्ण बदलांचा अनुभव घेतला आहे. त्यापैकी सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे वर्चस्व असलेल्या संस्थांच्या प्रकारात बदल अनेक बँका देशाच्या अनेक क्षेत्रांमध्ये अस्तित्वात असलेल्या खूप मोठ्या संस्था बनल्या आहेत.

संदर्भ:-

१) भारतीयअर्थव्यवस्थाभाग-२ डॉ.एन.एल.चव्हाण.

२) मूलभूतअर्थशास्त्र-डॉ. एल.एन. तायडे.

३) भारतीय अर्थव्यवस्था – श्री. रंजन कोळंबे,

Scanned with CamScanner